

zikolozima i povjesničarima umjetnosti (u širem smislu), dok sociolozima otkriva svu bremenitost i opasnost jedne "živopisne" sociologije kulture.

Tomislav Murati

– SECOND EUROPEAN CONFERENCE
FOR SOCIOLOGY

**"EUROPEAN SOCIETIES:
FUSION OR FISSION"**

– CONFERENCE OF EAST EUROPEAN
SOCIOLOGISTS OF RELIGION

Nakon prvog kongresa u Beču 1992. godine i formalnog osnivanja Europskog sociološkog udruženja 1994. godine, organizacijom ovog drugog kongresa u Budimpešti, od 30. kolovoza do 2. rujna 1995. godine, europska je sociologija jasno iskazala svoj interes za organiziranijom i plodotvornijom prisutnošću na svjetskoj sociološkoj sceni. Širokim rasponom tema i radnih skupina ovaj je kongres privukao mnoge sociologe, osobito one koji ne mogu pribivati sličnim skupovima u udaljenijim mjestima. Sociolozi religije postkomunističkih zemalja imali su još jedan osobit razlog da tih dana dođu u Budimpeštu. Od 28. do 30. rujna u prelijepom izletištu Dobogoko pokraj Budimpešte organiziran je radni skup istočnoeuropskih sociologa religije.

Sociolozi religije u Europi su organizirani u nacionalnim i/ili lingvističkim udruženjima, što zbog malog broja sociologa religije i nerazvijenosti institucija redovito nije slučaj u istočnoeuropskim zemljama. Sociolozi iz tih zemalja i dalje su u mnogočemu i dalje defavorizirani u odnosu na svoje zapadne kolege, a zbog specifičnosti društvenih promjena u bivšim komunističkim zemljama, sociološki relevantne teme često su različite. Osim toga, ovogodišnji je svjetski kongres sociologa religije održan u Quebecu, što znači da mu mnogi

nisu mogli pribivati. Sve su to razlozi koji su nagnali dr. Miklosa Tomku, uglednog sociologa religije i direktora Mađarskog religijskog istraživačkog centra, da organizira ovaj skup.

Rad je bio podijeljen u tri tematske cjeline: stanje sociologije religije u pojedinim zemljama (organizacije, institucije, časopisi, istraživački projekti...), osnovne tendencije religijskih promjena i dominantne teorijske orijentacije, mogućnosti kooperacije (komparativna istraživanja, znanstvena razmjena, zajednički izdavački poduhvati i sl.). Nazočni su tako mogli steći vrlo dobar uvid u stanje sociologije religije u predstavljanim zemljama (i uočiti razlike između zemalja u kojima se respektabilnost sociologije religije i danas potvrđuje kontinuiranim istraživačkim projektima te prisutnošću na svjetskoj znanstvenoj sceni - i onih drugih, gdje to očito nije slučaj) te su imali priliku dogovoriti se o nekim konkretnim akcijama koje bi buduću međusobnu suradnju učinile izglednijom. Najzanimljiviji je svakako bio središnji dio pa će i u ovom prikazu biti predstavljeni radovi koji osvjetljavaju recentne religijske promjene u pojedinim zemljama.

Je li moguće primijeniti teorije o mijenjajućoj ulozi religije u modernim društvima na situaciju u Srednjoj i Istočnoj Europi, pita se Irena Borowik u radu pod naslovom *The Role of Religion and Church in Post-Soviet Societies*. Nakon opisa funkcija religije i religijskih organizacija za vrijeme komunizma i u procesu demokratizacije, ona opisuje promjene u značenju religije u Poljskoj. Vrlo kritičan stav prema političkoj involviranosti Katoličke crkve, koja se u Poljskoj manifestira u nekim vrlo nepopularnim i prisilnim mjerama vlasti, iskazan i u velikom padu društvenog povjerenja u Crkvu (90% 1989. prema 50% 1995.) te promijenjen društveni realitet koji slabi ulogu religije u procesima nacionalne identifikacije, može ukazivati na (doduše još vrlo slab) proces religijske privatizacije u Poljskoj. Istodobno se zapažaju nove vrijednosti kao i novi oblici društvene ekspresije, koji na području religije kulminiraju u mnogim novim religijskim pokretima. Sve opisane promjene navode autoricu na zaključak da će barem neke promjene u značenju religije u postko-

munističkoj Europi slijediti sličan trend promjena u modernim i postmodernim društvima.

Sličnim je teorijskim implikacijama aktualnih religijskih promjena zaokupljen i rad Tadeusza Doktora, *Two Interpretations of the Changes in Polish Religiosity*. Unatoč tako velikim rezervama poljske javnosti spram političkog utjecaja Katoličke crkve, studije pokazuju vrlo blagi pad religioznosti, ali najznačajniji među mladima. Ključno je pitanje čime se "puni", odnosno čime će se "puniti" prazan prostor. Individualna se religioznost mijenja i postaje selektivnija, a zapaža se porast nereligioznih i antireligioznih vjerovanja. To autora vodi do zaključka da Berger i Luckman bolje od Starka predviđaju i smjer i karakter religijskih promjena. Porast broja alternativnih religijskih grupa u Poljskoj nije tako spektakularan kako se čini na osnovi njihove javne prezentacije, ali je znakovit. Uz porast broja crkvenih pokreta unutar Katoličke crkve jasno se vidi da tzv. tržišna teorija koja u religijskom pluralizmu vidi stimulans religijskog rasta i mogućnost razvijanja različitih oblika religioznosti bolje objašnjava aktualne religijske promjene u Poljskoj od tzv. sekularizacijske i modernizacijske hipoteze.

Što za Rusiju danas znači islam, objašnjava Goulmara Baltanova na primjeru Tatarstana (*Modern Religious Situation in Russian Muslim Autonomis: The Case of Tatarstan*). Tatarstan svakako ima specifičan geostateški položaj u Rusiji, čime se objašnjava nepostojanje konflikta kao npr. u Čečeniji, ali se i tu uz krizu partija i političkih vođa religija pokazuje kao najrespektabilniji čimbenik. Sekularizacija je bila realitet u Tatarstanu, a od 1984. polako se primjećuje rast religioznosti. Danas su 30% redovitih posjetilaca džamija mladi. Porast značenja islama ne ogleda se samo u kvantitativnom rastu već i u procesima kao što su: "nacionalizacija" islama (islam kao osnova nacionalne identifikacije), elitizacija islama (intelektualna elita sve više se osjeća islamskom), tatarizacija Republike (sve veći broj tatarskog stanovništva spram ruskog). Zamjetan je i rast novih, netradicionalnih religijskih pokreta koji su vezani ili zasnovani na islamu. Nasuprot mnogima koji u biti ne razumiju islam i islamsku kulturu i u svemu islamskom vide opasne fundamentaliste, autorica

znakovito zaključuje da islam nije faktor političke destabilizacije već dio kulture Rusije, njeno duhovno bogatstvo.

Slovačka jest zemlja s vrlo skromnom sociološkom tradicijom pa je Laszlo Gyurgyik mogao prikazati samo neke podatke, većinom na osnovi popisa stanovništva (*Changes in Slovakia's Religion During the Last Decade*). Podaci iz 1991. godine pokazuju da većinu čine katolici, a zatim slijede evangelici, pravoslavni i grkokatolici. Prema istom popisu, od ukupne vjerničke populacije, 8% vjernika svakodnevno ili više puta tjedno ide u crkvu, 58% nedjeljom i praznikom, 24% na veće blagdane. Ispitivanja javnog mnijenja (Slovaci mogu prezentirati i te podatke!) pokazuju također očekivani trend revitalizacije religije. Od 1990. poraslo je očekivanje prema javnoj ulozi religije, ali odvajajući političku od socijalne uloge (zdravstvo, karitativni rad, obrazovanje).

Miklos Tomka i Istvan Harcsa su priložili rad *Some Characteristics of Denominational Structure and Religious Practice*, u kojem prikazuju religijske promjene u dvadesetogodišnjem razdoblju. Generalni trend promjena od 1972. godine može se sažeti u nekoliko tvrdnji: porast broja nepripadajućih, lagani razmjerni pad katolika, pad broja kalvinista i još veći broj luterana. Istodobno je u posebnom usmenom priopćenju Tomka prikazao neke rezultate Europske vrijednosne studije koja se provodi u 22 europske zemlje. Na osnovi tih rezultata, Yves Lambert podijelio je populaciju u tri kategorije: sekularni humanisti, konfesionalni kršćani, kulturalni kršćani. Ukoliko se religijska samoidentifikacija razdvoji u pet kategorija, po Tomki se i u Istočnoj Europi dobivaju rezultati koji korespondiraju s Lambertovim.

Kako je ovaj kongres trajao samo dva dana, zanimljiva rasprava imala je priliku nastaviti se na slijedećem kongresu. Europski je sociološki kongres bio, naime, tako zamišljen da pokuša odgovoriti na neke bazične tendencije promjena europskih društava. Intenzitet i karakter promjena pružaju sociolozima velike mogućnosti empirijskih analiza i teorijskih opservacija. To je uostalom bio i dodatan razlog osnivanja sociološke organizacije na europskom kontinentu.

Nakon svečanog otvaranja, prvog se dana radilo u nekoliko plenarnih sesija: nacionalizam, klasna i spolna nejednakost, građanstvo, spol i socijalna država, modeli transformacije/transzicije. Drugog se i trećeg dana radilo u radnim skupinama koje su se formirale oko velikih tema: 1. Nacionalizam: etnicitet, migracije, socijalna isključenost, rasizam i genocid; 2. Klasna i spolna (ne)jednakost: industrijski odnosi i zaposlenost, tržište radne snage, siromaštvo (novo i staro), privatizacija; 3. Građanstvo i spol u odnosu prema socijalnoj državi, civilnom društvu i tržištu; 4. Različiti modeli društvene i ekonomske transformacije i tranzicije u Europi i nove forme integracije; 5. Kultura: (post)modernizam, životni stilovi, svakodnevni život, urbanizam i religija; 6. Ostalo. Bila su organizirana i dva okrugla stola: Inteligencija i postsocijalističke države te Transformacijski procesi "odozdo" na Istoku i Zapadu. Ovdje će biti prikazan samo dio referata podnesenih u radnoj grupi "Religija i politika".

Tadeusz Doktor je svoj rad *The "Sect" Controversy in Eastern Europe* posvetio problemu novih religijskih grupa. Poljska je, a osobito Rusija, "obećana zemlja" za mnoge nove religijske pokrete, ali se oni tu doživljavaju više kao prijetnja organskoj religiji i nacionalnom jedinstvu. Psihologizacija problema kulta još nije takva kao na Zapadu, kao što ni njihova medijska prezentacija nije razmjerna njihovom stvarnom broju. Zanimljiv je autorov opis pokušaja zakonskog ograničavanja osnivanja takvih pokreta u pojedinim zemljama, ali i njegovo zapažanje da nije naučena lekcija iz Zapadne Europe i SAD-a koja kaže kako su pokušaji državne kontrole religijskog tržišta štetni za samu religiju.

Martin Riesebrodt u svom je radu *Class Cultures and Cultural Milieus: The Example of Religious Movements* pokušao objasniti kako su neki primjeri neomarksističke analize, doduše, obogatili marksističku analizu empirijskom analizom kulturnih fenomena, ali nisu uspjeli razumjeti etničko-kulturne i religijske skupine. Da bi objasnio različite uvjete pojavljivanja različitih religijskih skupina, autor razlikuje klasnu kulturu od kulturnog miljea i pokazuje kako je potonja kategorija

nužna za objašnjenje npr. protestantskog i islamskog fundamentalizma.

Je li istraživanje Lukatisovih, koji su 1982. godine ustvrdili da je manja razlika između katolika i protestanata nego između onih koji idu i koji ne idu u crkvu, osim kod političkih stavova - gdje se katolici i protestanti značajno razlikuju, i dalje mjerodavno, ključno je pitanje Detlefa Pollacka (*Denominational factors Affecting political Attitudes in Western and Eastern Germany*). Autorovo je novo istraživanje pokazalo da denominacijski "raskol" još postoji, ali je izgubio na značenju u posljednjih desetak godina. Zanimljivo je da je slična tendencija prisutna i u istočnom dijelu Njemačke unatoč različitoj 40-godišnjoj povijesti. U tom su dijelu materijalističke vrijednosti zastupljenije u luterana, a one postmaterijalističke u katolika (materijalističke vrijednosti su ovdje općenito jače nego u zapadnom dijelu Njemačke). Iz ovih se razlika među luteranima i katolicima može očitati i različita uloga Crkvi u prijašnjem režimu.

Slične podatke prezentirao je Hans Gerster na primjeru Švicarske (*The Persistence of Confessional Political Cultures in Switzerland*). Njegovo je istraživanje jasno pokazalo kako je utjecaj konfesionalne kulture na političke i ideološke probleme iznenađujuće jak, konzistentan i rezistentan na procese društveno-ekonomske modernizacije.

Irena Borowik i Wolfgang Jagodzinski prikazali su prve rezultate komparativnog istraživanja u Poljskoj i Njemačkoj (*The De-Institutionalization of Religion in Poland and Germany*). Povjerenje u Crkvu najveće je u Poljskoj, mnogo manje u zapadnoj Njemačkoj, a najmanje u istočnoj Njemačkoj. Slično je i s percepcijom moći, ali je zanimljivo da je postotak onih koji su u istočnoj Njemačkoj odbili na to odgovoriti čak 30%. Unatoč tome, u obje zemlje (dakle oni u istočnom dijelu Njemačke) smatraju da je utjecaj Crkve, osobito Katoličke crkve, prevelik.

Antun Šundalić je u radu pod naslovom *Confessional Affiliation - Religious or Political Characteristic* prikazao rezultate svoga istraživanja kojeg je proveo u istočnoj Slavoniji, a kojemu je bio cilj ustvrditi kvalitetu saržaja svijesti o konfesionalnoj pripadnosti. Anketi-

rajući katolike vjernike autor je došao do zaključka kako ispitanici ipak primarno konfesionalnu pripadnost shvaćaju kao religijsko obilježje iako ne niječu njenu svjetovnu upotrebljivost. Time je autor pokazao da aktualni procesi religijske involviranosti u svjetovna zbivanja u naših katolika ne negiraju osnovnu religijsku funkciju.

Autor ovog prikaza podnio je referat *Religion, Church and the Third Sector in Central and Eastern Europe* u kojem je argumentirao tezu da se buduća uloga religije u ovim društvima može najbolje ogledati u odnosu spram rastućeg i sve značajnijeg trećeg sektora. Tako je analizom izdvojio tri dileme pred kojima se danas nalaze religijske organizacije i skupine u djelovanju u novim društvenim

okolnostima: legitimacijsko-kritičku, tradicionalno-mobilizacijsku i ideologijsko-pragmatičnu.

Iz Hrvatske su na ovom kongresu nastupili i Darko Polšek, koji je u radnoj grupi "Tranzicija i transformacija u Srednjoj i Istočnoj Europi" podnio referat naslovljen *Priorities of Transition: The Case of Croatia*, te (takoder predstavljen kao referent iz Hrvatske) Paul Staubbs, inače gost-istraživač na Socijalnom studiju Pravnog fakulteta, s referatom *Nationalism, Globalization and Civil Society in Croatia and Slovenia*, u radnoj grupi "Za i protiv Europe: društveni pokreti, protesti i kampanje".

Siniša Zrinščak